

VÁLASZ CSEGEZI LÁSZLÓ UR FENNEBBI ÉSZREVÉTELEIRE.

Csegezi úr folyó évi sept. 2-án a főtanácsi gyűlés alkalmával mondott, s folyóiratunk előző füzetében megjelent beszédemet, a mint a fennebbi czikkből látszik, különös figyelemre méltatta. Azonban elég figyelmet még sem sziveskedett arra fordítani, mert ezen, a maga és az aranyos-tordaköri papság egy része nevében tett észrevételeiből azt látom, hogy beszédemet úgy egész menetében, mint az általa érintett egyes pontjaiban nem helyesen értelmezte. Ez mindjárt kitűnik czikke első felében jelentkező azon felvételből, hogy én beszédemben a supranaturalismust illetőleg az unitárius papságot tartottam szem előtt, s hogy az egyház alatt az unitárius egyházat s a vallás alatt az unitárius vallást értettem. „A ki az említett egyh. beszédet olvassa, az a gondolat támad benne, mint-ha az unitárius vallás azt tanítaná, papjai azt hirdették volna és hirdetnék, hogy az Isten oly supranaturalis, miszerint a természet, minden dolgok és lelkek s események törvényeit kénye-kedve szerint változtatja“ — mondja Csegezi ur. Ha kellő figyelemmel olvassa és kíséri beszédem menetét, ily gondolat nem támadott volna Csegezi urban, a mint nem támadott másokban, a kik beszédemet olvasták. Abban az unitárius egyház, mint ilyen, az unitárius vallás vagy papság nem hogy kifejezésileg, de egymagára külön még feltehetőleg sem fordul elé. Ott az egyházzal általában, vagyis az egyházakról együttesen van szó, a tudomány képviselőivel szemben. S a supranaturalismus tanításáérti vád első sorban azon egyházakra esik, a melyek azt nemcsak egyszerűen vallották, hanem azért másokat üldöztek és minden rationalistikus törekvést megakadályozni, elnyomni igyekeztek. Hogy mely egyházak legyenek azok, azt az egyház- s illetőleg a tantörténetben jártas előtt nem szükség mutogatni, s különben is azt beszédem több kifejezéséből érteni lehet. És hogyha a vádból némi rész az unitárius egyházra, az unitárius vallástánítókra is háramlanék, azon legkevésbé sem kell megütközni. Jól ismerem én azon szolgálatokat, melyeket unitárius eldődeink

egy tisztább vallás létrehozására tettek és tudom, hogy a legjózanabb vallási elveket a mult három száz alatt unitárius papok hirdették apostoli buzgósággal és türelemmel. Ámde, hogy tanításaik itt-ott supranaturalismussal vannak átszőve, saturálva, hogy azokban sok helyt oly nézetek nyernek kifejezést, melyeneket a mai unitáriusok nagyobb része nem, vagy csak módosítva fogadna el, azt is tudom. Ez ama vallási könyveinkből, melyekre Cs. ur hivatkozik, épen megmutatható. Nem tekintve Krisztus istenségét, melyet az unitáriusok kényszerből iktattak kátéikba, confessioikba, ott találjuk Krisztus születésének és feltámadásának csodás, supranaturalistikus hitét (L. Summa Univers. 132 és 137. II. továbbá a Confessio, Nagy Káté VIII. és LX.; Kis Káté XXI, XXIII.); továbbá azt a hitet, hogy Jézus csodákat mivelt (Summa Univers. 187, 8, 9.) Isten segítségével. S ha nem is tanították az unitáriusok, mint a régibb korban, hogy Isten napját megállítá érettök, de Istennek olykor-olykor supranaturalistikus működést tulajdonítottak. Jézus csodái is mind Isten segítségével hajtottak végre. Hogy a többi egyházakban divó supranaturalismust módosították, az kétségtelen, de azt egészen el nem vetették. Ezt igazolja Baurnak a 16-dik százbeli unitar. theologusokról tett különben nagyon elismerő nyilatkozata is: „Ők voltak az elsők, a kik a régi természetfelettséget az általuk alkotott bírálati elveken alapuló kijelentési elmélet világánál tekintették. A tények természetfelettségét meghagyták. Azonban a tartalom észfelettségét, a mi előttök észellenesnek látszott, a gyakorlati ész érdekében megszorították ¹⁾. Ezt igazolja Simén D. legujabb művében a „Csodák”-ban (34. l.), hol a 17 száz unitáriusainak „természetfeletti észszerűséget” ír le. De könnyebb Dávid Ferencztől egy lépéssel a jelenkorig jöni és a 300 száz alatt csupán egy, ugyanazon dicsó unitarizmust látni, mint itt-ott megállva az unitarizmusnak több phásisait felfedezni, s az unitárius rationalismusban supernaturalistikus számleneteket észlelni. De az a tény, hogy irataikban természetfelettség mutatkozik, mit sem von le érdemükből. Ők oly korban éltek, melynek légkörében az uralgó elem a csodás, a természetfeletti volt. A középkori sötét századok durva supranaturalismusát a reformatio nem semmisítette, nem semmisíthette meg egyszerre, sőt abból időnkre is szállott át jómértékben. S mi sem

¹⁾ Vorles ü. Dogmengesch. III. köt.

természetesebb, mint hogy ama légkörnek befolyása alól ők sem maradhattak egészen tisztán. Maga Jézus a nagy mester is nem emelkedhetett felül mindenben kora gondolkozás-módján. Az unitárius vallástanítók érdeme nem abban áll, hogy a csodás hiedelmétől egészen mentek voltak és ugyanazon tiszta rationalismust hirdették 300 esztendő óta, hanem abban, hogy korukban az egyes bölcsészek mellett ők voltak a legézszerűbb, legfelvilágosodottabb vallási nézetek terjesztői, és ha multjokhoz hivek maradnak, ők a legtisztultabb vallás apostolai közt lesznek jövőben is.

Hogy az egyházakat tekintve általában, én okkal beszéltem a természetfelettség ellen, világos abból, mert az létezik. S hogy ezzel szemben par excellence a törvényt szerűség get mutattam fel Istenben, megmagyarázza az a körülmény, hogy a kettő egymással épen a jelen korban a leghevesebb harcban áll. Hasonló felfogását látom a jelen hitnézeti helyzetnek Hossbach berlini papnak nem régiben tartott jeles beszédében is. Szerinte is a természetfelettség és a törvényt szerűség állanak ma éles harcban egymással, vagyis a régi és új világnézet. A régi szerint „Isten a maga természettörvényeit és a világ rendjét tetszés szerint keresztültörri és megszünteti“, ellenben az új „Istennek hatalmát és bölcsességét abban látja, hogy az ő szent és bölcs céljait a világ rendjén belől valósítja“. Beszédem egyszerű sorai szintén ide mennek ki. Hogy már az egyes egyházakat és papokat mennyiben illeti a természetfelettség tanításáérti teher, azt határozzák el önmagok. Én, a mint fennebb is kifejeztem, beszédemben egyes egyházzal nem szólottam.

Cs. úr bár maga is elismeri a törvényt szerűséget a világrendben, de hibáztatja a törvényes szó használatát s azt mondja: „nagy különbség van Péterfi úr és mi közöttünk e tekintetben, mert mi istennek a tulajdonát nem profán törvényes, hanem bibliai szóval szentnek nevezük; s nagy különbség van a törvényes isten fogalmából leszármaztatott törvényes, tehát jogi igaz és a végetlen tökéletességű szent isten fogalmából leszármaztatott eszményi igaz, szép és jó között. Kétségen kívül nagy a különbség a jogi törvényes Isten és a szent Isten, s az azokból leszármaztatott fogalmak közt, de az isteni törvényesség és szent törvényesség közt alig hiszem, hogy legyen valami. Nem profán törvény és törvényesség az, a mit én Istennek tulajdonitok, ha mindjárt Cs. ur szerint profán kifejezéssel is. Az a profán kifejezés Cs. uron és

társain kívül alig hiszem, hogy valakit „viszszarezzengett” volna. Isteni törvényről van ott szó, melyet a mindenható a világegyetembe változhatlanul, örökre beirt és isteni törvényességről, melylyel a mindenséget s abban az emberi nemzetet a megirt világrend határain belől bölcsen kormányozza. A világban s az emberi lélekben nyilatkozó ez isteni törvény által jött az emberiség magára Isten ismeretére is, mely aztán örök forrása lett az emberi lélekre nézve az eszményi igaznak, szépnek és jónak. Istent én is szentnek tartom és irom is, De jelen beszédemben nem a „szent” jelzõt, hanem a „törvényes” kellett hogy használjam. A „szent” benmaradó fogalom és Istennek inkább szenvedőleges tulajdonságot ír le t. i. tökéletes erkölcsi tisztaságot¹⁾, mely szükséges kellék ugyan a világigazgatóban és gondviselőben, de Istennek nem tevőlegességét fejezi ki a világigazgatást illetőleg. Míg a „törvényes”, a mellett, hogy a természetfeletti, a törvénytelennel szembe mint ellentétes fogalom következetesen jön s következetesen csak egyedül jöhet, a tevőlegesség fogalmát hordja magával, mely a világigazgatásra szükségképeni feltétel.

Hogy „az országok administratiojának analogiája szerint két isten volna, az egyik a törvényhozó, a másik a végrehajtó” — ezt Cs. úr nem beszédemből, hanem önmagából olvasá ki. Beszédemből csak annyit olvashatott ki, hogy Isten egyszersmind törvényhozó és végrehajtó is.

Cs. ur elismeri a törvényességet, de a supranaturalismusként, észrevételeiben tovább menve, védelmére kel s azt mondja, hogy Isten supra naturam van tudásunkra nézve s mi supranaturalisták vagyunk hitünkre nézve. Ily értelemben, t. i. Istennek lételére és lényegére nézve én a supranaturalismust soha sem tagadtam, csak hogy ez más supranaturalismus, melyről beszédemben van szó. Ott a supranaturalismus Istennek természetfeletti működésére való vonatkozásban fordul elé. Cs. ur a supranaturalismus szót nagyon ingatag értelemben használja, mert tovább azt az idealismussal párosítva a „l e k f u n c t i o”-jának (!) nevezi, és már nem Istenre vonatkoztatja, hanem az ész legmagasabb tehetségére, a melylyel az a magasabb, a metaphysikai fogalmaknak, eszméknek s így Isten eszméjének is birtokába jut. E szó iránti nagy előszeretete valóban szerencsétlenségétül tűnik fel. A mit itt e szóval akart kifejezni nekem, az ellen sem volt és nincs semmi kifogásom. Sõt azt mon-

¹⁾ Schleiermacher's Glaubensl. II. B. p. 115.

dom, a nélkül, hogy ezzel nagyot akarnék mondani, hogy az a vallásra nézve, sine qua non', mert a vallási fogalmakhoz az ész által jutunk, ezzel kutatjuk, keressük a jelenségek okait és a minden jelenségek okát, ennek szárnyain emelkedünk Istenhez, a legfőbb valóhoz, a mindenütt jelenvaló hatalomhoz, a legtökéletesebb lényhez — észszel az Örök Észhez, örök szellemhez, melyből a mi szellemünk is egy rész. Emelkedünk pedig a világ rendet és törvényt tükröző csodálatos jelenségeinek, az emberiség történetében nyilatkozó bámulatos rendnek s az emberi szellem nagyszerű műveinek és dicső alkotmányainak szemléletéből, emelkedünk Istenhez és ismerjük őt, a kit én jelen esetben 'törvényes'-nek neveztem, de a kinek minden kigondolható jelzővel adózom, melyet a vallásos lélek az ő nagyságának és tökéletességének jelölésére létrehozott. És ez nem empiricus ismerés, a mint Cs. ur Istennek az ő munkáiból és törvényeiből való megismerését tartani látszik, mert ez lehetetlen is Istenre nézve, hanem ha úgy tetszik 'ideális' vagy a mint én szeretném nevezni 'ideal-realis'.

Cs. ur észrevételeiben gyakran szól beszédem eszmemenet hiányáról és a deductio mellőzéséről, a mit hibául tud fel. Az utóbbira nézve azt jegyzem meg, hogy én a deducáló beszédeknek csakugyan nem vagyok nagy barátja, de másfelől ellensége sem. Magam a deducáló rendszert nem igen követem, de a miért magam nem követem, másokat annak követéseért nem becsmérelek. Másoktól is elvárom e magatartást velem szemben. Annyit csak Cs. ur loyaltása is megenged, hogy az igazsághoz nemcsak egy úton juthatni el. A mi már az 'eszmemenet hiányát' illeti, erre nézve csak annyit mondok, hogy annak, a ki a supranaturalismusra és idealismusra nézve 371 lapon levő sorokat és e sorokhoz záradékol a következőt írta: „Azonban nem volt célunk sem a supernaturalismust, sem az idealismust különös pártfogás alá venni a nélkül, hogy azon rendszert követőknek félre és elmagyarázására figyelmet akartunk volna fordítani“ (l. egészben a 372 lapon) egyáltalán nincs jogczime arra, hogy ama beszédnek eszmemenet hiányáról beszéljen.

Hátra van még Cs. urnak a festészet és szobrászat termékeinek a templomba való behozatalára tett megjegyzéseire felelnem. Feleletem rövid lesz, mert Cs. ur úgy látszik e tekintetben elfogult s elfogultságot meggyőzni bajos. Cs. ur mind csak képekről beszél és pedig úgy látszik katolikus mintát tartva szem előtt,

Ki kell jelentenem, hogy az én szemem előtt nem az lebegett. Semmit sem tartanék veszélyesebbnek, mint kimondani zsinatilag, hogy a képek bevitelét templomainkba elrendeljük. Cs. ur pedig úgy látszik így fogta fel a dolgot. Továbbá én csak művészi remekék és nem mázolatok mellett emeltem szót. Művészi remekeket pedig bevinnének templomaikba azok a gyülekezetek, a melyeknek arra izlésük és anyagi tehetségük lenne. Hogy már a Confucius, Laotse és még a Mahomed neve mellé is, a kiket a világ most kezd méltányolni, Cs. ur a Loyola Ignácét teszi, ez épen úgy megjárja ingerkedésnek, mint a presbyterium portrait-inak a templomba bevitele izetlen tréfának. Én a vallásosság nagy, örök példányaiért, azokért buzgok, a kikben az istenérzet a lehető legtökéletesebb kifejlődést nyert, s ez istenérzetnek, a vallásos szellemnek művészi megtestesítéseiért, meg levén győződve lélektani alapon a felől, hogy azok szemlélete a vallásosság ébresztésére, mivelésére jótékonyan befolyna, és hogyha Cs. ur bezárja is azok előtt temploma ajtaját és bezárják sok mások, lesznek, a kik templomukat megnyitandják azoknak. Attól fél Cs. ur, hogy a képek szemlélete képimádássá fajul és azt kérdi: mi különbség lenne akkor a képimádók és miközöttünk? Semmi, ha mi is képimádók leszünk. Ámde a mi szószékeinkről nem azt hangoztatná az Ur szolgálja a művészi kép előtt: *Ecce Deus!* hanem *Ecce Homo!* És a hivek, a kik szemeik előtt látnák a legvallásosabb embert, a ki valaha a földön élt, valamely fenséges pillanatában jelenítve, avagy nem éreznék-e a vallásosságot keblökben megtermékenyítve e szemlélet által? A szép-érzet is avagy nem a szép művek szemlélete által fejlődik, tökéletesedik? Ha Cs. ur előtt az „ajánlott ujhodás“ magában összeomlik is, de hiszem, hogy e kérdés ott és azoknál, a hol és a kiknél a vallásnak és a művészetnek ikertestvérsége értve lesz, ajánlatom nem *excommunicatoria*, hanem komoly megfontolásra találand.

Még csak egy szót. Hogy egy vagy más nézetemet nem osztja, ez ellen semmi kifogásom, mert az teljesen szabad tetszésétől függ. De hogy nézeteimet úgy akarja feltüntetni, mint a melyek az unitárius vallás sarkalatos igazságaival és az unitárius egyház főbb elveivel és szabályaival ellenkeznek s felekezetünk összekötő kapcsait megbontják, ez ellen határozottan tiltakozom, mert én az unitárius vallás alapigazságát: az egy örök Isten eszméjét és az unitárius egyház legfőbb elvét: a lelkiismeret szabadságát nem sértettem, sőt az egy örök Isten eszméjétől

lelkésítve hirdetem a lelkiismereti szabadság palladiuma alatt sa-
ját meggyőződésemet, nézeteimet. És hogy az egyházban, mely a
lelkiismereti szabadság fényes napját már 3 száz évvel ezelőtt fel-
derítette e bérczes hazára, hogy a lelkek „az igazságban megépül-
hessenek“, meggyőződésemet tovább is szabadon hirdethessem, hi-
temet szabadon prédikálhassam, nézeteimet szabadon terjeszthessem
s kikérik velem együtt a maguk részére, úgy hiszem, egyházunkban
sok mások és mindenki ellen, a ki meggyőződésének szabad hir-
detése ellen szól, s ez által egyházunk legfőbb elvét sérteni s a
felekezet legerősebb összekötő kapcsát megbontani merészli, Dávid
Ferencz és a nagy király nevében, a kik nekünk a lelkiismereti
szabadságot adták, Isten és ember előtt tiltakozom *).

December 18-án 1877.

Péterfi Dénes.

*) A fennebbi cikkben Péterfi Dénes t. barátom, mint a megtámadott
beszéd írója felelt magáért. De a mennyiben Csegezi László ur a „Ker. Mag-
vető“ szerkesztőségét is bizonyos tekintetben hibáztatni látszik a vita alatti
egyházi beszéd kiadásáért, arra hivatkozván, hogy a Magvetőben irány egyházi
beszéd közöltetnek, szükségesnek látom a magam részéről külön
megjegyezni, hogy ha szinte magam sem írom alá feltétlenül a Péterfi Dénes
beszédének minden tételét, a kiadásért a felelősséget kész vagyok szerkesztő
társammal megosztani. Ugyanis az érintett beszédet egyik kolozsvári papunk
főtanácsi gyűlés alkalmával mondotta el, s e körülménynél fogva is
indokolt volt a kiadása, éppen úgy, mint a hogy ugyanazon főtanácsi gyűlé-
sünknek minden más actusa szintén megjelent a K. Magvető ugyanazon füze-
tében. Indokolta továbbá az a másik körülmény, hogy a Magvető minden fon-
tosabb mozzanatot igyekszik feljegyezni az utókor és a történelem számára.
Hogy a Ker. Magvető szerkesztősége a lehetőleg mindig irány egyházi beszé-
dek közlésére törekedett, az való. De ez nem azt teszi, hogy minden egyes
író beszédének, cikkének alakjáért és dogmatikai vagy történeti tartalmáért
felelősséget vállaljon, még kevésbé azt, hogy mint szerkesztőség minden kife-
jezés felett örködjék, hiszen ekkor könnyen szerkesztői csillagokkal telhetnék
bé egy-egy egész lap. Én részemről az egyéni meggyőződést minden ember-
ben, s így természetesen szerkesztő társamban is tisztellem. Beszéde már az
elmondás által a nyilvánosságá lett, mielőtt a Magvetőben megjelent. Ha té-
ves nézetei vannak, szabad is, helyén is van azokat megbirálni. Ez elől sincs
elzárva a Ker. Magvető, a mint a Csegezi László ur cikkének kiadása is bi-
zonyítja, a melyet én éppen úgy csak az egyéni meggyőződés kifejezésének
tartok, mint a Péterfi Dénes beszédét, a nélkül, hogy akár ennek, akár annak
a Magvetőben lett megjelenése symbolikus tekintélyt kölcsönözne.

Simén Domokos.